

Arketipler - Ortak Malların Trajedisi (tragedy of the commons)¹

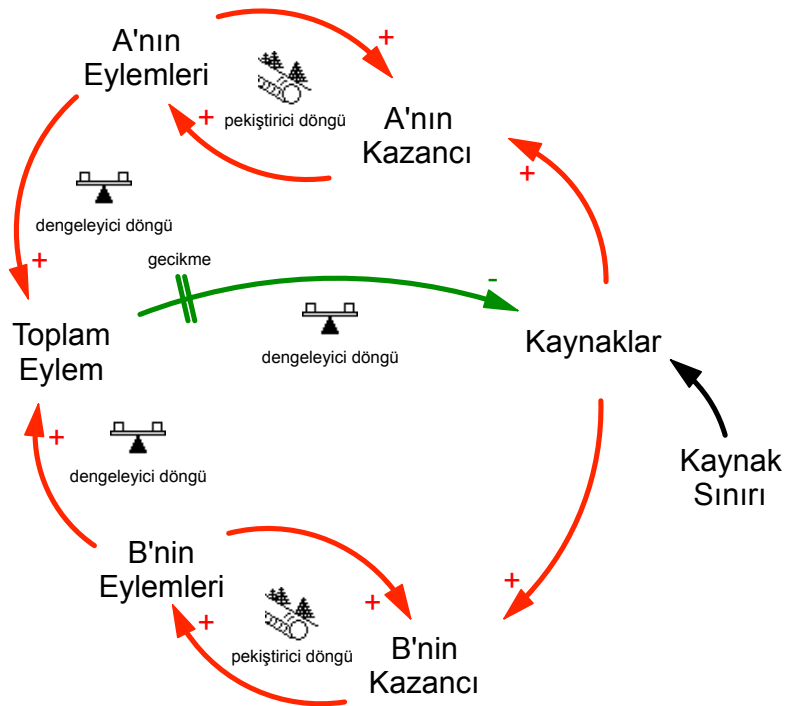
Filiz Güler

Arketip (Fransızca: archétype); kök örnek, asıl numune.

Kelime anlamıyla kalıp, şablon, kök örnek şeklinde ifade edilen arketipler gerçekte insan kültürünü oluşturan yapı taşlarıdır. İnsanlar uzun dönemler boyunca karşılaştığı benzer olayları bir süre sonra belli davranış kalıplarına oturtmuş ve bu kalıpları kuşaklar boyunca aktarmaya başlamıştır.

Önceki bültenlerde Tırmandırma, Başarılı'nın Başarısı, Yükü Kaydırmak, Politika Direnci arketiplerinin tanıtımı yapılmıştı, bu sayıda “Ortak Malların Trajedisi” arketipini inceliyoruz.

Ortak Malların Trajedisi (tragedy of the commons)

Şekil 1: Ortak Malların Trajedisi Arketipi

¹ Eğitimde Sistem Düşüncesi Haber Bültenin 17. sayısında (Kasım 2017) yayımlanmıştır.

Tanım:

Ortak bir kaynağın kullanımı çok fazla olursa, kaynak tükenmeye ve tüm taraflar kaynaktan gittikçe daha az yararlanmaya başlayacaktır.

Sorulacak soru: Ortak ve sınırlı bir kaynağa, serbest veya eşit haklarla erişimi olan geniş bir kullanıcı topluluğu var mı? Sistem herhangi bir yönlendirici kural veya amacı olmadan kendi kendini düzenleyen bir şekilde mi çalışıyor? Rekabet veya hırs kaynaklı sorunlar oluyor mu? Ortak sistemlerde her şeyden önce toplumca paylaşılan bir kaynak vardır. Trajediye konu olan sistem için kaynak sadece sınırlı değil aşırı kullanımla aşınabilir. Kaynak ne kadar azalırsa kendini yenileme gücünü o kadar kaybeder.

İnek sayısını sınırlandırmak için çiftçi açısından herhangi bir neden yoktur. Eğer çiftçiye geri bildirim yoksa aşırı otlatma meraları yok eder. Örneği çok. Popüler doğal parklara giriş kontrol edilmediği için güzellikleri yok olan parklar, fosil yakıt kullanımı, CO2 salımı ve iklim değişimi vb örnekler arttırılabilir. Eğer aileler istediği sayıda çocuk sahibi oluyorsa ve toplum eğitim, sağlık vb konularda destekliyorsa doğum oranı toplumun destekleyebileceği sayıdan daha fazla olur.

Ortak sistemlerin yapısı, bütün toplumu ve geleceği düşünen sorumlu davranışlardan çok daha kârlı ve bencil davranışlar üretir. Bundan kaçınmanın yolları vardır. Eğitim, uyarı, öğüt, teşvik: ortak malların aşırı, kontrolsüz kullanımının sonuçlarını görmeleri için insanlara yardım etmek, onların ahlakına başvurmak. Onları ikna etmek. Haddi aşanları sosyal dışlama ile tehdit etmek gibi.

Ortak malların kişiselleştirilip, bölünüp, dağıtılması işe yarayabilir.. Böylece herkes kendi davranışının sonucunu görebilir. Eğer bazı insanlar kendini kontrol etmekten yoksun ise kendi özel malını tüketir diğerlerini değil.

Ortak mallar düzenlenebilir. Kota, izin, vergi vb. faaliyetlerin etkin olabilmesi için düzenleme polilik ve cezalandırma ile desteklenmelidir.

Bu çözümlerden önce ilk olarak kaynakları ahlaki baskı ile mümkün olan en az kullanımda tutmak gerekir. İkinci olarak kişiselleştirme kaynağın kullanımı hakkında kullanıcıya doğrudan geri bildirim verme sağlar, böylece karar verici kayıp yada kazancından kendi emin olur. Sahibi hala kaynağı yok edebilir fakat bu karar inkar ve rasyonel olmama durumu içerir. Üçüncü olarak düzenleme yapılabilir. Bu endirekt geri bildirim sağlar. Düzenleyici uzman olmalı ve kaynağın durumunu gözlemlemeli. Bazı kültürler geleneksel “onur sistemi” ile kaynakları koruyabiliyor ama bu tüm kültürler için geçerli değildir. Kişiselleştirme iknaya göre daha güvenilir bir yoldur ama her konuya uygulanması da zordur (atmosfer, denizdeki balık vb)

Hayat aslında karşılıklı zorlamalar ile dolu, örneğin; ortak alanlar, trafik ışıkları ile düzenlenmiş durumda, araçlarımızı park edeceğimiz alanlar işaretlenmiş ve biz bu kısıtlamalara uymak zorundayız.

Belediye çöp sistemi daha pahalı olmaya başladı, evin ürettiği çöp miktarına göre maliyet artıyor.

Pek çok kişi çoğu zaman, üzerinde anlaşmaya varılan, karşılıklı mutabık olunan düzenleyici sistemlere uyar. Fakat tüm düzenleyici sistemler aynı zamanda polis gücü ve cezalandırmayı kullanmak zorunda da kalır.

Tuzak

Herkes tarafından paylaşılan ortak bir kaynak varsa tüm kullanıcılar ondan faydalanmak ister fakat onun kötü kullanımının maliyetini herkes öder. Kaynağın şartları hakkında, genelde kullanıcılara çok zayıf geri bildirim gelir. Sonuç kaynağın aşırı kullanımı ve hiç kimsenin kullanamayacağı boyuta kadar aşındırılmasıdır.

Çıkış Yolu

Kullanıcıları eğitmek ve öğüt vermek işe yarayabilir böylece kaynağı yıprandırmanın sonucunu anlayabilirler ve aynı zamanda eksik geri bildirim bağlantısını onarmak gerekebilir. Kaynağı özelleştirme ile yıpranmanın sonucunun doğrudan hissedilmesi sağlanabilir. Maalesef pek çok kaynak özelleştirilemez ve kaynağı kullanan tüm kullanıcıları düzenlenecek kurallarla kontrol etmek gerekir.